

Keskihakuisen ja diftongilähtöisen sukukunnat

Virittäjän viime vihkossa irrotin viranomaiskäsittelystä omaan esittelyyni *työtömyysperuspäiväraha-asiat* ja joukon muitakin yhdyssanoja. Esittelyni jäi hiukan vajaaksi, kun sitä valmistellessani ei käsilläni sattunut olemaan Valdemar Melangon tuore kirjoitus (HS 16. 3. 1990), jolle oli antanut aiheen hänen osallistumisensa Valtionhallinnon kehittämiskeskuksessa järjestettyyn »Tuloksellinen henkilöstöjohtaminen työyhteisössä» -seminariin. Melanko kertoi kurssilaisten päälle kaadetun yhden aamupäivän aikana toistasataa yhdysanaa »kuin suuresta roskakorista, virastossa päivän mittaan täytyneestä». Näytteeksi hänen mainitsemiaan: *kehittämispäivänsä, budjettijärjestelmämuudistus, henkilöstöhallintojohtajajärjestelmä, työnantajatoiminto, palvelusuhdeturva, tulospalkkiojärjestelmä, avaintulosalue, henkilösuhdekeskustelu, tulosjohtamisajatelu*.

Roskakorista nuo yhdyssanat eivät kuitenkaan olleet tulleet. Ne olivat hehahdelleet suunnittelijain voimin määrätietoisesti täytetystä uuden hallinnon lokerostosta, ja tarkoitus näyttää olleen saada osanottajat omaksumaan paitsi yhdyssanat myös niiden takainen järjestelmä. Melanko ei kertonut, oliko heille järjestetty kurssin ajaksi roskakoreja.

Viimekertaisen kirjoitukseni päätteeksi mainitsin, ettei suomen nykyisimpienkään yhdyssanojen tase sentään ole aivan työttömyysperuspäivärahapainotteinen. Syntyy myös uusia hyviä yhdys-

sanoja, jotka saavat voimansa aiemmin lähes käyttämättä jääneistä kielen mahdollisuuksista. Usein niiden lähtökohtana ovat olleet yksinäiset etiäiset, joiden mallin mukaan on vähin erin ja lopulta ryöpyttäinkin sukeutunut uusia sanoja. Otan puheeksi pari jatkuvasti karttuvaa yhdysadjektiivien tyyppiä.

-hakuisten puolitoista vuosisataa

Laajan sanaryhmän etiäinen on kerran ollut fysiikan termi *keskihakuinen*. Se sisältyy jo D. E. D. Europaeuksen ruotsalais-suomalaiseen sanakirjaan 1852, ja niin kuin tämän sanakirjan sanat yleensä se voi olla joko hänen omaa tekoaan tai hänen työkumppaniensa (Ahlqvist, Borg, Hannikainen, Varelius) sepite tai heidän jostain lähteestä saamansa. Ainesosiltaan se on 1700-luvulla yleistyneen kansainvälisen »sentripetaalisen» (ruotsin *centripetal*) tarkka käänös aivan kuten sanakirjassa sille esitetty vastakohtakin, *keskipakoinen* 'centrifugal'. Latinan *centrum* on = 'keskus', *petere* = 'hakea', *fugere* = 'paeta'.

Entä milloin ovat syntyneet muut *-hakuinen*-loppuiset adjektiivit? Kielitoimiston kokoelmien ja omien poimintojeni perusteella hahmottuu alustavasti seuraavanlainen kuva.

Fysiikan malli näyttää ensin vaikuttaneen biologian puolelle. Viimeistään 1909 on kasvin varteeseen kuuluvien elinten kehitysjärjestystä sanottu *kärkihakuiseksi* (akropetaaliseksi) silloin kun alempana olevat elimet (esim. lehdet, tertun kukat) kehittyvät ensin, ylempänä olevat myöhemmin. Samaan aikaan kai on syntynyt myös kärkihakuisen vastakohta

Kielemme käytäntö

tyvihakuinen (basipetaalinen). Molempien esikuva on selvästi ollut juuri *keskihakuinen* (sentripetaalinen).

Pohja oli nyt luotu, ja sen varaan voivat rakentua muutkin »-hakuiset» kuin *-petaalisen* kirjaimelliset vastineet. Pitkään aikaan tätä mahdollisuutta eivät kuitenkaan osanneet hyödyntää muut kuin kielen tietoiset kehittäjät. Tietoiseen äskeisten termien mukailuun perustuvat varmaan biologian *ilmahakuinen* 'aerobinen' (bakteereista; ainakin jo 1909) ja sen synonyymi *happihakuinen* (1920) sekä muuta merkitsevä *maahakuinen* 'geotrooppinen' (kasvien liikkeistä; 1910). Heti alkuun oli ilmahakuisen rinnalla tosin *ilmaeloinen*, ja myöhemmin näyttää *happi-*, *ilma/eloinen* syrjäyttäneen *-hakuisen*, mutta sitä ennen oli käyttöön jo tullut uusia vaistokkaasti luotuja *-hakuisia*: Duodecimin julkaisemassa Lääketieteen sanastossa 1928 *happohakuinen* 'azidophil' ja *emäshakuinen* 'basophil' (merkitsevät 'happamilla t. emäksisillä väriaineilla värjäytyvää', nim. kudoksen osaa, solua tms.); *hermohakuinen* 'neurotrop (= hermoihin vaikuttava)'. »Suomenkielen asiantuntijoina ovat sanaston tarkistaneet lehtori Saarimaa ja maisteri Hakulinen», mainittiin alkulauseessa.

Kaikki tähänastiset *-hakuiset* olivat vasiten seipitettyjä luonnontieteen termejä, ja kaikkien merkitys oli samanlainen: 'johonkin hakeutuva' tai ehkä vielä paremmin 'johonkin suuntautuva'. Yksinäinen leimahdus tosin ilmenee muualakin, kun V. Tarkiainen kirjoittaa 1931 Juhani Ahosta: »Hänen olemuksensa tietoinen puoli oli selvästi todellisuustajuinen ja *todellisuushakuinen*, mutta vaisto ja tunne kallistui usein siitä pois päin ja vaipui muistoihin ja unelmiin.» Muita uusia *-hakuisia* eivät kolmikymmenluvulla kerätyt Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmat tunne, ja neli- ja viisikymmenluvulla kokoelmien kartutus oli keskeytyksissä. Kuusikymmenluvulla ne karttuivat ensin hajapoiminnoin, sitten vuosikymmenen jälkipuolelta lähtien hiukan järjestelmällisemmän uuden

poiminnan tietä. Juuri tuon ajanjakson alussa on tehty kielitoimiston vanhin poiminto ennen näkemättömästä mutta varmaan entisiin pohjautuvasta *-hakuisesta*: »*Kasvuhakuinen* talouspolitiikka» (Suomen Sosialidemokraatti 1965).

'Ekspansiivisen' vastine *kasvuhakuinen* on nykyään tavallinen sana; useimpien mielessä se kai liittyy nimenomaan talouteen. Kuusikymmenluvun talouskasvun pyörre imaisi tämän sanan luontevasti omakseen. Alkuaan se on kuitenkin ollut sosiaalipolitiikan iskusana. »Sosiaalipolitiikka näyttää nousevan vapaan ja *kasvuhakuisen* ihmisluonnon pohjalta.» »Ennen kuin siirrymme tutkimaan sosiaalipolitiikan asemaa ja tehtävää *kasvuhakuisessa* yhteiskuntapolitiikassa, tarkastelkaamme vielä tavoitteiden keskinäisiä suhteita.» »Nykyaikainen, ihmiskeskeinen ja *kasvuhakuinen* yhteiskuntapolitiikka näyttää olevan erikoispiirteiltään voimakkaasti kokonaisvaltaista.» »Sosiaalipolitiikan laajentamiseen viittaa kansanvaltaisen ja *kasvuhakuisen* yhteiskuntapolitiikkamme sisäinen voimalataus.» Nämä lauseet ja lukuisia samantapaisia voi poimia Pekka Kuusen julistuskirjasta »60-luvun sosiaalipolitiikka», jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1961, viides 1968.

Tutkimukselta koskematta jäänyt aihe on, miten Pekka Kuusi oli kehittänyt ilmaisutapansa ja iskusanastonsa ja mikä sen vaikutus oli oleva seuraavien vuosikymmenien suomeen. Sen verran on selvää, että kuusikymmenluvulta alkaa *-hakuinen*-loppuisten yhdyssanojen varsinainen ryntäys, pääosin kai juuri suosioon tulleen *kasvuhakuisen* sysäyksestä. Sosiaalipolitiikasta *-hakuinen* leviää nopeasti yhteiskunnalliseen, osin myös taloudelliseen kirjoitteluun; se produktiivistuu, voisi sananmuodostusopin tutkija sanoa. Niin käy ainakin monissa Helsingin ja Tampereen akateemisissa, poliittisissa ja akateemis-poliittisissa piireissä:

»tällä hetkellä teollisuutemme ja kaupпамme asenteet lienevät paljon *kauppahakuisemmat* ja optimistisemmat

kuin assosiaatiota [Eftaan] aloitettaessa.» (Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1965, ilm. 1966.)

»ne ovat, jos eivät aivan puhtaasti *tarkoitushakuista* propagandaa, niin ainakin jotain kovin teoreettista ja verbaalista.» (Olavi Borg, Suomen puolueideologiat, 1965; tämän nykyään tavallisen adjektiivin toistaiseksi varhin todenne.)

»Erittymisen *mieshakuisia* sairausryhmiä ovat tuberkuloosi, hengityselinten taudit sekä tapaturmat ja amputaatiot.» (Terho Pulkkinen, Eläketurva ja toimeentulo, 1969.)

»Kunnallinen suhde- ja tiedotustoitinta on perimmältään kunnallisen demokratian sekä aktiivisen, *tavoitehakuisen* johtamisen luonnollinen tuote.» (Kunnallishallinnon pääkysymyksiä, 1969.)

»Jos tietojen kysymistä pidetään *informaatiohakuisina* kontakteina (informaation pyytämisenä) ja neuvojen kysymistä *normihakuisina* kontakteina (normien pyytämisenä), voidaan todeta, että informaatiohaukiset kontaktit ovat olleet yleisempiä kuin normihakuiset.» (Marjatta Marin, Tiedekunnat opintoympäristöinä, 1970.)

»Tätä kehityskulkua voidaan kuvata siirtymisenä *seuraushakuisesta* ajattelusta *syylisyyshakuisen* ajatteluun päin.» (Inkeri Anttila—Veikko Heinonen, Rikos ja seuraamus, 1971, s. 92.)

»— — SEVin ja EEC:n suhteissa on nähtävissä *yhteistyöhakuisen* trendien ohessa myös toisensuuntaisia pyrkimyksiä.» (Paavo Kähkölä—Aku-Kimmo Ripatti, Suomen idänkauppa, 1971. Sama sana myös Pekka Kuusen pamfletissa Miten jatkamme Paasikiven—Kekkonen linjaa, 1978.)

»tieteellinen kehitys — — merkitsee — — *päämäärähakuisen* toiminnan lisääntymistä» (Antti Eskola, Sosiaalipsykologia, 1974.)

»Ainakin *innovaatiohakuisessa* hankkeessa on rohkea perusajatus alkuvaiheessa toteutettava varovasti.» (Talouselämä 1976.)

Enempää luettelematta mainitsen, että

suunnilleen samanlaisessa aiheistossa pysyen voidaan nykyisessä lehtikielessä puhua vaikkapa *neuvotteluhakuisesta* diplomatiasta (HS 1989) ja lääninhallituksen päätöksen *kompromissihakuisuudesta* (HS 1990). Aivan kuin itsestään *-hakuinen* on luontunut mm. ruotsin *orienterad* (ja englannin *oriented*, saksan *orientiert*) -loppuisten yhdysadjektiivien vastineeksi; Göran Karlssonin sanakirjaan on merkitty *samarbetsorienterad*-sanan vastineeksi juuri *yhteistyöhakuinen* (toisaalta *exportorienterad* = *vientiin suuntautunut*). Raeemminkin luoduilla yhdysadjektiiveilla tällaisia on tosin koettu kääntää. Suomeksi on nähty puhuttavan esim. »ammattisuuntautuneesta opiskelusta» ja »myynti- ja markkinointiorientoituneesta johtajasta», ja Oy. Nokia Ab. odotti 1988 uudelta taloontulijalta, että »hänen tulee olla *business-orientoitunut* ja osata johtaa materiaalitointoja osana Datasiirron liiketoimintaa».

Myös muita käänkösvastaavuuksia on havaittavissa. Lakimiesuutisten pääkirjoituksen otsikkona oli 1989 »*Tuloshakuinen* virkamies palveluhallinnossa»; sama ruotsiksi: »*Resultatmedvetna* tjänsstemän i serviceförvaltningen». Tämän uuden *tuloshakuisen* yhtenä kimmokkeena on muuten tainnut olla se *tavoitehakuisuus*, joka jo 1969 mainittiin kunnallishallinnon johtamisen johtotähtenä. Saman tähden mukaisesti halusi kulkea myös Espoon kaupunginjohtajaksi valittu poliitikko, kun hän lehtihaastattelussa 1984 nimenomaan kertoi aikovansa olla »tavoitehakuinen kaupunginjohtaja». Takana pilkottaa englannin *goal-directed*, *target-oriented* tms., ja vastaanlaisten englannin sanojen käänköiksi on alkuaan voitu luoda osa myös muista »-hakuisista».

Laajemmallekin *hakuinen* on levinnyt. Jo 1971 sen tapaa Olli Alhon kirjoituksesta Parnassosta: »Pasolinin elokuvan varsinaiseksi väittäväksi kiteytyy näin ajatus, ettei luokkataistelua voida paeta kristillisen etiikan *yksilöhakuisiin* ratkaisuihin.» Kielitieteen tarpeelliseksi ter-

Kielemme käytäntö

miksi on osoittautunut Silva Kiurun *kieltohakuinen* (verbi), jonka hän loi opettajansa Lauri Hakulisen ehdottaman *negopetaalisen* pohjalta viimeistään 1968, tässä tapauksessa kai pikemmin suoraan mallin *keskihakuinen* – *sentripetaalinen* mukaan kuin tuonaikaista yhteiskunnallista *-hakuinen*-muotia noudattaen. (Tarkemmin ks. Hakulinen, Suomen sanaston käännoislainoja s. 84 alav.) *Sensaatiohaku* kirjittelusta on puhuttu sanomalehdissä usein (ainakin jo 1984). Tavallisin ja kieleen kiinteimmin juurtunut uusi *-hakuinen* on kai kuitenkin Olavi Borgin jo kuusikymmenluvulla käyttämä *tarkoitushakuinen* 'tiettyyn tarkoitukseen suuntautuva, määrätarkoitusta palveleva': tarkoitushakuinen lausuma, muistio, tutkimus jne. Siitä on tullut käyttökelpoinen vastine *tendenssimäiselle* ja *tendenssipitoiselle*, joita ei aiemmin ole pystytty suomentamaan muuten kuin »tarkoitukselliseksi» tai »tarkoituseräiseksi».

Joku voi näytteet nähtyään kysyä, eikö uusissa *-haku*issäkin ole mukana myös suunnittelukielen halpaa rihkamaa, juuri sitä minkä Valdemar Melanko tunsi olevan peräisin suuresta roskakorista. Varmaan on. Kun kieleen kehittyä tai kehitetään uusia ilmaisukeinoja, niitä pystyvät hyödyntämään muiden ohessa myös lokerohallinnon suunnittelijat, byrokraatit ja eri elämäntilojen manipuloijat. Se ei tee keinojen täydentymistä ja niiden järkevää edelleenkehittelyä vähemmän hyödylliseksi koko kielen ja kieliyhteisön kannalta. Jonkin »tavoitehakuinen» ja »tuloshakuinen» katinkulta merkitsee vähän sen rinnalla, että *-hakuinen* versoo yhä uusia sanoja ja että eräät keskeiset niistä – vaikkapa juuri *sensaatiohakuinen* ja *tarkoitushakuinen* – ovat vakiintuneet ilmaisujärjestelmän kiinteäksi osaksi.

-lähtöisten kuusi vuosikymmentä

Nykysuomen sanakirjassa ei ole ainoakaan *-lähtöinen*-loppuista yhdysadjektivia eikä liioin artikkelia yhdysosasta

-lähtöinen. Vasta viimeisen osan täydennyksissä tätä yhdysosaa valaistaan kahdella rivillä. Mistä on kysymys?

Olen kerran (Vir. 1973 s. 311) maininnut satunnaisesta huomiostani, jonka mukaan Lauri Kettunen jo 1929 kirjoitti Eestin kielen äännehistoriassaan: »Samoin täytyy *diftongilähtöinen* olla kauttaaltaan se *i*, joka esiintyy vartalon loppuvokaalin sekä siihen liittyneen *i:n* edustajana.» Merkitys on siis 'diftongista lähtöisin oleva', ja kyseessä on ensimmäinen tietämäni *-lähtöinen*-loppuisen adjektiivin esiintymä. Ei voida varmasti osoittaa, miten tämä Kettusen uudismuodoste on syntynyt. Semanttisesti samankaltaisissa tapauksissa oli vanhastaan totuttu käyttämään *-peräinen*-loppuisia yhdyssanoja (vieras-, ruotsalais-, kristillis-, tauti-, tulehdusperäinen jne.), mutta *perä*-sanaan liittyvien konkreettien sivumielteiden tähden tämä tyyppi ei näytä olleen vapaasti kartutettavissa. Voisi ajatella Kettusen analogioineen: kun jostakin *lähtöisin* oleva on yhtä kuin jostakin *peräisin* oleva, niin myös *-lähtöinen* sopii hänen tarpeeseensa yhtä hyvin ja paremminkin kuin *-peräinen*.

On kuitenkin myös toinen mahdollisuus. Pohjois-Suomen murteissa on vanhastaan tavattu ilmaus »olla jotakin *lähtöä*» = 'sukua, syntyä; suku-, syntyperää'. Siten Nivalassa »se oj jo alumperin niin huonuva lähtyvä ettei siitä [oikeaa] ihmistä tuukkaan» (Kustaa Viikunan muistiinpano), Hailuodossa »se on fiinijä lähtyä», Peräpohjassa »on Lapin lähtöä» jne. Suomen entinen ja nykyinenkin kaunokirjallisuus, osaksi myös tietokirjallisuus kuvastaa vahvasti kirjoittajien murrepohjaa, eikä ole yllätys, että tätä ilmaustyyppiä ovat kirjallisuudessa käyttäneet ainakin ylivieskalainen Pietari Päivärinta (»Vaen tähän näytättekkin olevan jotakin parempaa lähtöä», 1882), oululainen Arvi Järventaus (»sillä sinä olet parempaa lähtöä kuin nuo retkut, joilla ei ole muuta virkaa kuin tanssi ja kortinlyönti», 1925) ja Pulkkilassa, Oulussa ja Inarissa suomensa oppinut T. I. Itkonen (»Myös Holmbergit [lappalais-

suku Utsjoella] lienevät virkamieslähtöä», 1948). Näihin liittyvät seuraavat: »siis sinäkin jätät säätysi, talonpoikaisen lähtösi» (nivalaissyntyisellä Unto Karrilla 1934), »ettei hän tuntenut heitä eikä tiennyt heidän sukuaan eikä lähtöään» (Taivalkoskelta lähteneellä Eino Railolla 1941), jopa »se ihanteellinen, viheriäran-tainen valtakymi, joka saa lähtönsä ihmisen sydänhetteistä» (pulkkilais-suomussalmelaisella Ilmari Kiannolla). Ilmauksella on ollut vetovoimaa muualta tulleisiin pohjankävijöihin. Ruijan rantaa -kirjassaan (1928) eteläpohjalainen Ilmari Turja lausuu peräpohjalaisittain: »Hänen emäntänsä taas on Suomen lähtöä.» Toinen eteläpohjalainen pohjankävijä Samuli Paulaharju oli jo sitä ennen käyttänyt samaa sanontaa ja istutti sen myöhemmin kotimaakuntansakin maisemiin: ensin »Vanha kiviön asukas tietää kyllä, mitä lähtöä on tämä arka olio [nim. painajainen]» (Vanhaa Lappia ja Peräpohjaa, 1923); sitten myös »Tasamaiden mies, savusaunassa syntynyt, oli suuren lakeuden lähtöä sydänkarsinasta nuppalakkiin ja karvakenkiinsä asti» (Härmän aukeilta, 1932). Ja tältä pohjalta on voinut sepittyä vielä »*saksalaislähtöinen* puuseppä Jonas Skytte» (Vanha Raahe, 1933; ainoa Nykysuomen sanakirjan aineskokoelmiin tiensä löytänyt esimerkki *-lähtöisestä*). Paulaharju oli luova sanankäyttäjä.

Olisiko myös Kettusen luomus pohjautunut pikemmin suoraan tähän *lähtö*-substantiivin käyttöön kuin *lähtöisin*-adverbin aiheuttamaan analogiaan, siis *lähtö* : *-lähtöinen* kuten *synty* : *-syntyinen*, *alku* : *-alkuinen* jne.? Tieteen matkamies Kettunen oli hänkin pohjankävijöitä; kesällä 1927 hän oli tehnyt pitkän murrematkan Pohjois-Pohjanmaalle, Peräpohjaan, Petsamoon ja Vesisaareen asti, ja tuskin hän on välttynyt tätä *lähtö*-sanana käytötappaa kuulemasta retkillään. Molemmatkin mahdollisuudet ovat voineet vaikuttaa — sanojen synty ei ole läheskään aina yksiselitteinen. Selvää toisaalta on, että kun kenraalimajuri, myöhempi kenraaliluutnantti ja Lapin palis-

kunnan kunniaporoisäntä V. J. Oinonen v. 1947 käytti adjektiivia *lapinlähtöinen* (kirjassaan Kolmen valtakunnan Kota-Lappia), hänen lähtökohtanaan oli ollut Enontekiön puolessa kuultu sanonta »olla Lapin lähtöä». Oinoselta huomaamani tapaus kuuluu seuraavasti: »*Lapinlähtöistenkin* sanojen merkityksen useimmiten arvaa asiayhteyden perusteella, mutta ellei arvaa, niin häätty kysyä.» Paulaharjun ja Kettusen tavoin Oinonen loi kieltä tuntemiensa aineiden varassa; hän toimitti mm. laajan sotilaskielen sanakirjan, ja hiukan vanhempi väki muistaa vielä selväjärkiset puheenvuorot, joita hän käytti Kotikielen Seuran kokouksissa kielenkäyttökysymyksiä käsiteltäessä.

Neli- ja viisikymmenluvun mittaan suomen sanasto runsastui monin tavoin, ja melkoisen osan tuosta kehityksestä onnistuivat Nykysuomen sanakirjan toimittajat kirjaamaan näkemänsä ja kuulemansa mukaan, vailla sanalippujen tukea. *-lähtöinen* jäi kirjaamatta. Kolmisen vuosikymmentä sitten luovutin sanakirjan kokoelmiin muutaman tätä sanaa koskevan havainnon, ja lähinnä niihin näyttää perustuvan viimeisen osan täydennysten lyhyt *-lähtöinen*-artikkeli. Hiukan täydennettyinä esitän havaintoni nyt uudestaan esiintymäjärjestyksessä:

»Savon ja Karjalan pohjoisissa pitäjissä on käytännössä *länsilähtöinen* [sana] *navetta* [eikä itäinen *läävä*].» (Veikko Ruoppila, Vir. 1944. Alk. joulukuussa 1943 pidettyä lectio praecursoriaa.)

»Nuoria lainasanoja pidetään usein jo sen vuoksi kartettavina, että ne tunnetaan *vieraslähtöisiksi*.» (Matti Sadeniemi, Vir. 1952.)

»Kannattaa todella havahtua huomaamaan sellaisten ilmeikkäiden yhdysanatyyppeiden erinomaisuus kuin *merentakainen*, *kaukolähtöinen*, *tienvierinen*, *katonalainen*; — —.» (Lauri Hakulinen [— Martti Rapola], Kielitietoa, 1957. Alk. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirjassa samana vuonna.)

»[Dentaalispirantin edustus Etelä-Pohjanmaalla] viittaa samanlaiseen *kaksilähtöisyyteen*» [nim. Etelä-Pohjanmaan asu-

tuksen kahtalaiseen alkuperään]. (Pertti Virtaranta, Dentaalispirantin edustus suomen murteissa, 1958.)

»*Keskieurooppalaislähtöinen* on myös kevätpäivänseisaukseen 15. 6. perustuva järjestelmä, jota — —.» (Martti Haavio, Karjalan jumalat, 1959.)

»— — *kirjavalähtöisen* kalevanpoikatarinaston julkaiseminen omana kokonaisuuutenaan ei ollut tulevan tutkijan eikä ehkä sarjan tulevien osien kannalta yhtä erinomainen ratkaisu — —.» (Matti Kuusi, Vir. 1960.)

»— — suhteellisen yksinkertaisessakin kulttuurissa, sanokaamme yhdessä ainoassa kyläyhteisössä, on tavaton määrä *eri-ikäisiä*, *-lähtöisiä* ja *-käyttöisiä* kulttuuripiirteitä, joiden keskinäistä riippuvuutta ei toisinaan voida määritellä muuksi kuin paikalliseksi läheisyydeksi.» (Lauri Honko, Sananjalka 3, 1961.)

Poimurini on tuskin napannut kaikkea mättäissä piilevää; näytteissä ei satu edustamaan esim. Kustaa Vilkuna, jonka muistan melko varmasti viljelleen ainakin *länsilähtöistä* jo joskus 1950-luvulla. Sanatyyppin produktiivistuminen voidaan tällä kertaa paikantaa huomattavan tarkkaan: Helsinkiin Hallituskatu 1:een. Juuri neli- ja viisikymmenluvulla siellä majailivat Sanakirjasäätiö (Hakulinen, Vilkuna, Ruoppila), Nykysuomen sanakirja (Sadeniemi), Karjalan kielen sanakirja (Virtaranta) ja Suom. Kirj. Seuran kansanrunousarkisto (Haavio, Kuusi, Honko). Nytkin näyttää takana olleen ilmaus *olla jotakin lähtöä*. Vilkunalle se oli kotikieltä, Hakulinen oli opinut sen sanalipuista ja jopa merkinnyt sen yhteen lippuun erikseen poimittavaksi. Hän oli uskaltanut käyttämään tätä ilmausta myös kielitieteellisessä tekstissä tavalla, joka Nykysuomen sanakirjassa jouduttiin erottamaan ajatusviivalla muusta, »etup. murt.» sanan ilmauksen käytöstä: »Tämä johdin [*-lainen*, *-läinen*] on alkuosaltaan toista *lähtöä* kuin 53. § 17 käsitelty homonyyminsa» (Suomen kielen rakenne ja kehitys I, 1941). Saman piirin tuntumassa kirjoitti myös Aarni Penttilä vastaavaan tapaan:

»Yhdysadverbit ovat hyvinkin eri *lähtöä*» (Suomen kielioppi, 1957). Pohja on Hallituskatu 1:n *-lähtöisillä* ollut siten sama kuin Kettusen, Paulaharjun ja Oinosen *-lähtöisillä*, ja tällä kertaa tämä sanatyyppi oli päässyt monen kirjoittajan voimin lopullisesti liikkeelle.

Tuo *-lähtöisen* pohjana ollut tyyppi *olla jotakin lähtöä* on kieleen vähitellen juurtunut, vaikkei se tavallisimpia ole ainakaan kielitoimiston kokoelmien mukaan; toimiston uusiin *lähtö*-lippuihin on poimittunut aineistoa pikemmin arkitutkuksesta »joka lähtöön», jonka viljelijät näyttävät olleen muulta leveysasteelta kuin tuon perinnäisen ilmauksen kannattajisto. Vanhan sanonnan varsinaisen elpyminen on nähtävästi vasta edessä. Kukaties sille pystyy antamaan elvykettä sellainen musiikkitieteen klassikon Erik Tawaststjernan (tai häntä paulaharjulaisittain opastaneen Tuomas Anhavan) sanankäyttö kuin seuraava, jonka olen leikannut Helsingin Sanomista 21. marraskuuta 1965: »Toisaalta on vaikea mennä sanomaan mikä Sibeliuksen sävelmän muodostuksessa on kielellistä, mikä kansanmusiikillista *lähtöä*.» Virittäjä on niitä lehtiä, joissa osataan sanoa samaan tapaan yhdeksänkymmenluvunkin alkaessa: »[Paul Aristen mukaan] vatjalaiset ovat koillisvirolaista *lähtöä*» (Pertti Virtaranta 1990).

Sen sijaan *-lähtöinen* on lähtöön päästyään alkanut reippaasti edetä omia latujaan, joita on vaikea enää etappi etapilta seurata. Vuoden 1965 Helsingin Sanomista, huvittavasti samalta päivältä kuin Tawaststjernan-sitaattini, on kielitoimiston kokoelmiin talletettu nimetömänä seuraava lause: »Useimmat proosarunot osoittavat Saaritsan paitsi *minälähtöiseksi* myös huomattavalta osaltaan luontosidonnaiseksi.» Se on osoittautunut Tuukka Kangasluoman kirjoittamaksi. V. 1967 käyttivät Vilho Viksten ja Matti Suurpää suomentamassaan Wellekin—Warrenin teoksessa Kirjallisuus ja sen teoria sanoja *tekstilähtöinen* ja *taustalähtöinen* (tutkimus, tarkastelutapa, kritiikki jne.) englannin hanka-

lien termien *intrinsic* ja *extrinsic* vastineina. Ne yleistyivät alallaan nopeasti. »Haavikon romaani on *yhteisölähtöinen*», kirjoitti Kaarina Behrandt vuorostaan Aika-lehdessä 1971. Nämä satunnaiset poiminnat osoittavat *-lähtöisen* siirtyneen filologisilta ja folkloristisilta alkusijoiltaan kirjallisuuskritiikin ja kirjallisuudentutkimuksen puolelle. Siinä ehkä suoraan tai välillisesti heijastuu vielä Haavion ja Kuusen sanankäytön vaikutus. Yhä välillisempiä heijastumat ovat, kun *-lähtöinen* ilmaantuu muitakin taidemuotoja koskevaan kirjoitteluun: »Vuoden 1920 paikkeilla oli alkanut monessa suhteessa leimallisesti *antiromanttislähtöisen* musiikin kasvukausi» (Pieni Musiikkilehti 1970); »Suomalaisen teatterin erityispiirre on *harrastajalähtöisyys*» (Teatteri 1975).

Seitsenkymmenluvulta alkaen *-lähtöiset* leviävät jatkuvasti eikä niiden kulkeutumisreittejä kannata yleensä edes arvailla. Esimerkkejä:

»Hänkin on työläinen, *työläislähtöinen*.» (Apu 1971.)

»Mikään Helsingin Sanomain palsta ei ole minkään puolueen mandaattialuetta. Loikkasen ja Tyyrin valinnat lehden kolumnistiksi olivat täysin ja yksinomaan *toimituslähtöisiä*.» (HS 1976, allekirjoittajana toimitus.) Samanlaisen sanankäytön hiukan hämärtyntä heijastetta: »Nortamo tähdensi, että nämä palstat ovat vain yksi ja erittäin vähäinen osa Suomen sanomalehtien ulkomaansivujen aineistoa, mikä ylivoimaiselta valtaosaltaan on *toimituslähtöisin* länsimaisen demokratian maista.» (Pertti Klemola kirjassaan Helsingin Sanomat — sananvapauden monopoli, 1981.)

»*Karjalaislähtöinen* arkeologinen esineistö ja muutamat karjalaiset kalmistot osoittavat — —»; »sen päättelemisen liittykö tietyn nimityypin levintä johonkin otaksuttavaan *samalähtöiseen* erä- ja asutusliikkeeseen». (Jouko Vahtola, Tornion- ja Kemijokilaakson asutuksen synty, 1980.)

»Yhä on ulkopoliittinen keskustelu ensiksi henkilösidonnaista ja vasta toi-

seksi *asialähtöistä*.» (US 1981.)

»Syntyykö näin kasvualustaa *maaseutulähtöiselle* protestiluonteiselle uskonnollisuudelle?» (HS 1987.)

Voi sanoa, että *-lähtöinen* 'jostakin lähtöisin oleva' on produktiivistunut samalla kun vanhan *-peräisen* vuolas produktiivius on saavuttanut rajansa ja ruvennut niiden sisälläkin osin tyrehtymään. »Työläisperäinen», »toimitusperäinen», »samaperäinen», »asiaperäinen», »maaseutuperäinen» eivät käy, ja vaikka *karjalaisperäinen* yhä kävisikin, Vahtola on muutteeksi vaihtanut sen *karjalaislähtöiseen*. Oinosen tavoin hän, taivalkoskelainen, käyttää myös adjektiivia *lapinlähtöinen* eikä »lappalaisperäinen».

Vankka asema »-peräisellä» on näihin asti ollut lääketieteessä. Viime vuosisadan lopusta asti on mm. Duodecimin sanastoissa esitetty *tulehdusperäistä* inflammatorisen vastineeksi ja *tautiperäistä* patologisen (tai patogeenisen) vastineeksi. Vanha on myös *hermoperäinen* 'neurogeeninen'. Tulehdusperäisen kanssa ovat sittemmin kyllä menestyksellisesti kilpailleet *tulehduksellinen* ja *tulehtainen*, ja tautiperäinen on saanut väistyä *patologisen* (määrätapauksissa *sairaalloisen*) tieltä, hermoperäinen taas *hermosyntyisen* tieltä. Mutta itse tyyppi on elänyt ja karttunut näihin asti, jopa semmoisissa uutuuksissa kuin *työperäinen* astma ja *hormoniperäinen* rintasyöpä. Nykyään on käänne käynnissä. Pari esimerkkiä seitsen- ja kahdeksankymmenluvulta: »Suomen sairausvakuutus ei sisällytä *hammaslähtöistä* tulehdusta korvausperusteisiinsa» (hammaskirurgian professorin Erkki Oksalan virkaanastujaisesityksen selostuksesta, US 1977); »*aminohappolähtöinen* ureageneesi» (Duodecim 1982).

Aivan kuten *-hakuinen* on *-lähtöinen* päässyt myös kaupallisuuden palvelukseen. Vuosien 1972 ja 1990 väliltä on esitettävänä seuraavanlaisia näytteitä:

»Suomi tarvitsee kiireesti uutta, työntekijävaltaista teollisuutta, totesi [»markkinointitutkimuspäivän»] avaus-

Kielemme käytäntö

sanoissaan [Unilever-yhtymän] pääjohtaja Orvo Lehmus. Tällaisten teollisuuslaitosten perustamiseen tarvitaan uusia, *markkinalähtöisiä* tuoteideoita.» (US 1972.)

»— — mallit muodostuivat usein ras-kaiksi ja huonosti sopeutuviksi uusiin olosuhteisiin. Pian huomattiin, että on- gelmana oli liiallinen *menetelmälähtöi- syys*.» (Tietotekniikka 1983.)

»Ajatus laadusta *asiakaslähtöisenä* osana mainospalvelun markkinointia on vielä outo mainonnan yrittäjille.» (Mark [Suomen Markkinointiliitto ry:n julkai- sema »markkinoinnin ammattilehti»] 1985.)

»Lain [nim. sijoitusrahastolain] perus- teluissa rahastojen olemassaolon tarkoi- tukseksi määriteltiin — — tuotannollisen toiminnan edistäminen. Tämä *tuotanto- lähtöisyys* näkyy myös itse laissa.» (HS 1990.)

Tällä uudella alallaan *-lähtöinen* on tehnyt häränpyllyn. »Markkinalähtöiset tuoteideat» eivät enää tarkoita tuote- ideoita, jotka olisivat lähtöisin markki- noista tai markkinoilta; ne ovat ideoita, joissa pyritään ottamaan huomioon markkinat tai joilla koetetaan edistää markkinoita. Ne ovat siis pikemmin *markkinahakuisia* (»market-oriented») ideoita, jos talousslangia halutaan kehittä- ä, tai »markkinaystävällisiä» ideoita, jos eräs toinen sanamuoti halutaan ku- luttaa loppuun asti. Sama tuntuu koske- van esimerkkien »menetelmälähtöisyys-

tä», »asiakaslähtöisyyttä» ja »tuotanto- lähtöisyyttä».

Turtakorvat voivat tietysti ajatella, et- tä samantekevää: ymmärtäähän nuokin, kun kerran ovat käyttöön päässeet. Mutta ketkä kaikki ymmärtävät? V. 1988 lähetti liikelaitokseksi muutetun posti- ja telelaitoksen silloinen pääjohta- ja kaikkiin Suomen koteihin »Uusi PostiTele» -nimisessä painatteessa seu- raavan viestin:

»Olemme toteuttamassa liikelaitosuu- distusta, joka antaa PostiTeille mahdol- lisuuden *asiakaslähtöiseen*, joustavaan palveluun.»

Mitä on asiakaslähtöinen palvelu? Ei kai se muuta voi tarkoittaa, kuin että palvelu on lähtöisin asiakkaasta eikä lii- kelaitoksesta. Ennustiko pääjohtaja siis jo kolmatta vuotta sitten, että Suomen kylien postitoimistot suljetaan ja ihmiset saavat tulla toimeen omin avuin?

-lähtöiset kuten *-hakuisetkin* ovat vael- luksellaan ehtineet pitkälle; niiden vara- an on rakentunut kokonaiset sanojen sukukunnat. Ennen käyttämättömien mahdollisuuksien varaan ne ovat luoneet uusia sanonnan keinoja, ja niin kuin kieltä yleensä noita keinoja voidaan käyttää sekä tunnokkaasti että tunnot- tomasti. Pääasia — vanhalta pohjalta läh- tevä uusi ilmaisun apu — ei siitä kaadu.

TERHO ITKONEN